

ר' ארז אדלר

אונאה בימינו – מבוססת מוצר או סל קניות?

מבוא

דיני אונאה, שלהם השלכות רבות על עולם הכלכלה, אוסרים לנצל את חוסר הידיעה של הזולת כדי לבצע עימו עסקה במחיר שחורג חריגה ניכרת משער השוק. בדיני האונאה ניתן למנות שלוש מדרגות שונות: א) כאשר הפער בין המחיר ששולם בעסקה למחיר השוק עומד על שישית - העסקה קיימת, והמאנה חייב להשיב את ההפרש; ב) אם הפער נמוך משישית, מניחים שהמתאנה מוחל על ההפרש, ולכן אין חובה להשיב לו אותו; ג) אם הפער גבוה משישית - המונה יוכל לתבוע את ביטול המקח.¹

ואולם המקורות ההלכתיים שעסקו בדיני אונאה, מתקופת המשנה והגמרא ועד פוסקי הדורות האחרונים, בחנו מציאות חיים שונה מזו המודרנית. אם בעבר השוק שבו נערכו העסקאות כלל מוכרים רבים שהציעו מוצרים מעשי ידיהם, כיום במרבית החנויות (ובמיוחד במרכולים) הלקוח רוכש מגוון רחב של מוצרים שבעל החנות רכש מספקים שונים. בהתאם לכך, אם בעבר העסקאות כללו מוצר מסוג אחד, או לכל היותר מוצרים דומים, כיום עסקה כוללת סוגים שונים ומגוונים של מוצרים. במציאות הכלכלית המודרנית הבדיקה אם חנויות הן יקרות או זולות מבוססת על השוואת מחירו של 'סל' הכולל מוצרים שונים וסטנדרטיים בחנויות השונות. מרבית האנשים אינם מפצלים את הקניות שלהם בין חנויות שונות אלא בוחרים בחנות הזולה ביותר. לשם כך אף נוצרו אתרי מרשתת שמאפשרים להשוות היכן 'סל המוצרים' שהלקוח מעוניין בו נמכר במחיר הזול ביותר.

לאור זאת יש לברר אם כיום תביעת אונאה על חנויות המציעות מגוון רחב של מוצרים (כגון חנויות לממכר מזון) צריכה להתבסס על 'סל מוצרים' בהתאם לדרך השוק או שמא על מחירו של מוצר מסוים אחד בלבד. מקרה המבחן בעניין זה הוא כאשר אחד המוצרים נמכר ביוקר רב אך במסגרת קנייה של מספר מוצרים: הלקוח יטען כי על המוכר להשיב לו את ההפרש על אותו המוצר, ואילו המוכר יסרב בטענה שגבה על יתר המוצרים מחיר נמוך, ולכן הלקוח לא שילם יותר מאשר היה משלם אצל כל מוכר אחר.

א. מהו מוצר?

העיקרון המרכזי של דין אונאה הוא שכאשר אדם ניצל את חוסר הידיעה של חברו ומנע

1. להרחבה בנוגע לאפשרות יישום דין אונאה בימינו (מבחינת קביעתו של מחיר השוק, השפעת האפשרות להשוות מחירים על תביעת האונאה ומהיבטים נוספים) ראו במאמרי 'אונאה בעידן העסקאות באינטרנט', תחומין מב.

ממנו לבצע עסקה במחיר השוק או לקנות אצל מוכר אחר והגון,² עליו לתקן את העוול שעשה. לכן אם הלקוח בוחר אצל איזה מוכר לקנות, לפי השאלה אצל מי 'סל מוצרים' יהיה הזול ביותר ולא בגלל מחירו של מוצר מסוים, יש מקום לאפשר למונה לתבוע פיצוי בהתאם לעסקה שהיה אמור לבצע אלמלא הונו אותו. אולם מדידת האונאה ביחס ל'סל' מעוררת כמה קשיים, הן משום שלא ברור מה המשמעות של 'סל' אם כל לקוח קונה מוצרים שונים מסל הקניות הסטנדרטי, והן משום שלא מצינו התייחסות לתביעת אונאה שאינה מבוססת על רכישת מוצר ספציפי. על אף הקושי להוכיח מה הדין במקרה זה, בשל השינויים המציאותיים שנזכרו לעיל, דומני שניתן להביא ראיות אחדות למשמעות שיש לרכישת כמה מוצרים ביחד. ה'שלחן ערוך'³ התייחס לאפשרות לבצע עסקה באמנה⁴ וכתב שבעסקאות כאלה אין למכור את המוצרים הטובים לפי מחירם האמיתי ואת הגרועים לפי אמנה, וכך להתחמק ממרכיביה האמיתיים של העסקה. הסמ"ע⁵ הסביר את דבריו בעזרת דוגמה: אדם קנה עשר יריעות בד, וידוע שרכישה של כמה יריעות מורכבת מפריטים השונים באיכותם ובגודלם. אם מחירה של יריעה ממוצעת הוא שקל אחד, ומרבית היריעות למעשה שוות יותר או פחות מכך, אסור למכור את היריעות האיכותיות במחירן האמיתי (שגבוה משקל) ואת אלו שאינן איכותיות בשקל (דהיינו בהתאם למחיר ששילם עליהן). מכיוון שעסקה כזאת אינה משקפת את מחירו של המוצר. הדרך הנכונה לפי הסמ"ע היא להתייחס לכל הפריטים בעסקה כאל יחידה אחת, כנהוג בשוק, ולא לחלק אותה לפריטים מסוגים שונים. מדבריו ניתן להסיק שאדם שקנה מוצרים שונים בעסקה אחת יוכל לתבוע אונאה על המכלול, אף שהמוצרים שונים זה מזה.⁶

לענ"ד הדבר נובע מההבחנה בין המסחר בימינו לזה שנהג מדורי דורות. כפי שנזכר לעיל, בעבר התמקדו הסוחרים במכירה של מוצרים מאותו המין,⁷ אלא שבכל זאת הפוסקים

2. העיקרון הקובע הוא שהמחיר שהאונאה מחושבת ממנו הוא זה שבו היה הלקוח אמור לבצע את העסקה והמוכר המטעה מנע זאת ממנו (ראה מה שכתב הרב קרלין בספרו חוט שני, מילי דנזיקין, עמ' רצט).
3. שו"ע, חו"מ סי' רכז סעי' כח.
4. דהיינו כאשר המוכר מפרט ללוקח את מרכיבי המחיר (כמה המוצר עלה לו וכמה הוא מוסיף עליו).
5. סמ"ע לשו"ע שם, ס"ק מז.
6. בחכמת שלמה, חו"מ סי' רט ס"ק ב, התייחס הר"ש קלוגר לשאלה אם אפשר לתבוע אונאה על רכישה של אתרוגים בכמות גדולה כאשר התברר ששיעור הפסולים בהם גבוה. לטענתו רכישה של כמה אתרוגים על דעת זה שמדובר בפריטים באיכויות שונות ושחלקם אף ימצא פסול, ומשום שמנהג העולם לבצע עסקה ולקחת את הסיכון, אי אפשר לתבוע אונאה על כך. לדבריו כמות האתרוגים הכוללת היא מושא המקח, ורק אם בה תהיה חריגה ממחיר השוק יש מקום לתביעת אונאה. במקום אחר, שם, חו"מ סי' רכז ס"ק ב, התייחס למקרה שבו אדם קנה חיטים, וכאשר טחן אותן התברר שהופקה מהן כמות קטנה של קמח ביחס לכמות החיטים שקנה. במקרה הזה פסק שמכיוון שהלקוח קנה דווקא חיטים ולא קמח, הוא איבד את זכותו לתבוע על הקמח, שהרי קיבל את כמות החיטים שסוכמה. בכסף הקדשים, לשו"ע, חו"מ סי' רכז ס"ק ב ד"ה הקונה סחורה, דן אם מי שקנה כמות גדולה של סחורה, המורכבת מפריטים שמחיריהם שונים זה מזה, וקיבל רק את חלקה, יכול לערוך אומדן לאותו החלק ולהשליך ממנו על הכלל, ובהתאם לכך לתבוע אונאה על כל העסקה. אומנם שאלה זו נוגעת לעניין אומדן, אך מכל מקום עולה מכאן שניתן לתבוע אונאה על מוצרים שונים שנרכשו בעסקה אחת, ולהתייחס אליהם כאל יחידה אחת.
7. כאנקדוטה אוכל לציין שבמהלך החיפוש אחר מקורות העוסקים בסוגיית האונאה כמעט לא נתקלתי במקרה שבו דנים על עסקה שבה רוכשים שני מוצרים שונים אצל אותו אדם.

התייחסו למוצרים שאיכותם ומחירם שונים זה מזה כאל מוצרים נפרדים במובנים מסוימים. פירושו של דבר שלעשרה תפוחים יש להתייחס כאל עשרה מוצרים שונים, שכן כל אחד מהם נבדל מהאחרים בגודלו, בטריטוריה ובצורתו, וכשקונים כמה פריטים ביחד, המחיר הכולל ישתנה משום שהעסקה מורכבת מפריטים באיכויות שונות.⁸ כאשר אדם קונה עשרה תפוחים,⁹ הוא מבין שלכל תפוח איכות אחרת, ושם היה קונה כל תפוח בנפרד, היה משלם מחיר אחר תמורת כל תפוח. אלא שבכל זאת קיים מחיר מוסכם לעסקה הכללית, משום ששני הצדדים מקבלים את הסיכון שעסקאות כאלה מבוססות עליו. בהתאם לכך כאשר אנו רואים תביעת אונאה על כמות של פירות, נמצא שזו למעשה תביעה על כמה מוצרים נפרדים. יתר על כן, לעסקה הכוללת עשרה תפוחים יש מחיר שוק שאפשר לתבוע לפיו אונאה, אף על פי שאותם התפוחים כמובן שונים מהתפוחים שהלקוח היה קונה אצל מוכר אחר. הנה כי כן, נמצא שלדעת פוסקי ההלכה אפשר להתייחס ל'סל מוצרים' כאל יחידה אחת ולתבוע עליה אונאה. לכך אפשר לצרף את ההבחנה המודרנית שלפיה דווקא בחינה של העסקה המלאה מאפשרת לברר אם מדובר במוכר הגון.

ב. תביעה כוללת או נקודתית?

כעת מתעוררת שאלה נוספת: אומנם הוכחנו שאפשר לתבוע אונאה על 'סל מוצרים' אם הוא נמכר ביוקר, אולם האם במקרה שכזה יוכל הלקוח לתבוע אונאה רק על מוצר יחיד מתוך העסקה? לדוגמה, אם הלקוח רכש מוצר אחד ביוקר ואילו את היתר במחיר נמוך באופן ניכר, כך שהרכישה בכללה בוצעה במחיר השוק, האם הוא יוכל לתבוע אונאה? מנגד, האם המוכר יכול לטעון שאין לתבוע אונאה על המוצר היקר כיוון שזהו המודל העסקי שלו, למכור כמה מוצרים יוקרתיים במחיר גבוה כדי להוזיל מוצרי יסוד? אם היה פער גדול במחיר עד כדי אפשרות של ביטול העסקה, הקונה עשוי לבחור שלא לתבוע אונאה, שכן אם רומה במחירו של מוצר אחד ואילו את היתר רכש בזול, ביטול העסקה כולה יאלץ אותו לרכוש את כל המוצרים מחדש אצל מוכר אחר, ולא רק את אותו המוצר.

בשו"ת 'גור אריה יהודא'¹⁰ התייחס הרב יהודה אריה לייב תאומים לראשונה לאונאה ברכישת מוצרים מרובים. במקרה הנידון לקוח קנה מוצרים אחדים ורצה לתבוע אונאה על אחד מהם, שעליו שילם מחיר מופרז, אך המוכר השיב לו שמכיוון שהעסקה כולה בוצעה במחיר השוק, אין כאן אונאה. הרב תאומים התלבט אם כאשר המוכר קובע מחיר לכל מוצר מדובר בהכרח על רכישות נפרדות, או שהמוכר יכול לטעון שיש לבחון את מכלול העסקה שבה נמכרו כל המוצרים.¹¹ אף שלא פסק באופן נחרץ, נראה שמסקנתו

8. כאמור בשו"ע הנ"ל בחלוקת עסקה שחלקה יבוצע לפי המחיר וחציה באמנה.

9. קל וחומר אם קנה אתרוגים שמחירם תנודתי יותר.

10. גור אריה יהודא, חו"מ סי' ו.

11. בתשובה התייחס לסוגיית קניין בכלים במסכת בבא בתרא פד ע"ב, שם אם פסקו מחיר לכל סאה מתוך העסקה הכוללת אז מדידה של סאה תביא לקנייתה המיידית. ייתכן שגם כאן בעצם כוונתו היא

היא שכאשר נהוג בשוק לנקוב מחיר לכל פריט ופריט וכך עשה המוכר, אפשר יהיה לתבוע גם אונאה במוצר ספציפי.¹² בספר 'משפט שלום'¹³ הגיב לתשובה זו וטען שהכול תלוי במנהג הסוחרים, ומכיוון שהלוקח יודע שבעסקה יש חלקים טובים יותר וטובים פחות והסכים לעסקה, הוא לא יוכל לתבוע אונאה.¹⁴

באשר למציאות של ימינו, נראה שנדרשת התייחסות כפולה. הלקוחות יכולים לרכוש מוצר מסוים הן לבדו והן כחלק מקנייה גדולה הכוללת מוצרים נוספים, ובשני המקרים מחיר המחירון של אותו המוצר יהיה זהה. אפשר להתייחס לכל פריט כאל יחידה עצמאית, אך גם כחלק מרכישה אחת של מוצרים מאותו הסוג.¹⁵ לפיכך אפשר לומר שדרך השוק להתייחס לכל פריט בשתי הדרכים הללו. למשל כאשר בודקים אם חנות מסוימת היא יקרנית או שדווקא מוכרת במחירים הוגנים, בוחנים הן את מחיריהם של מוצרים ספציפיים והן את מחיריהם של סלי מוצרים מסוימים, ורגילים לבקר את המוכר גם אם מכר פריט מסוים במחיר מופרז וגם אם קנייה של כמה פריטים שונים יחד הייתה יקרה אצלו יותר מבחנויות אחרות. כלומר למוכר אין לגיטימציה למכור במחיר מופקע גם פריטים יחידים וגם 'סל מוצרים'. בנוסף לכך, גם אם נאמר שאפשר לתבוע אונאה רק על 'סל מוצרים', במציאות היום אפשר לומר שכל פריט הוא 'סל מוצרים' שהיה אפשר לרכוש בפני עצמו. בעצם קיימים אין-ספור 'סלי מוצרים' שאת כולם המוכר מחויב למכור בהתאם למחיר השוק.¹⁶

על כן נראה לי שיש לאפשר ללוקח לתבוע אונאה הן על מוצר מסוים והן על מלוא העסקה שביצע.

סיכום ומסקנות

בניגוד לדרכי המסחר בימים עברו, שבהן כל מוכר מכר את תוצרתו השייכת לענף יצרני מסוים (כדוגמת חקלאי המוכר ירקות או רועה בקר המוכר חלב), כיום רוב העסקאות כוללות כמה מוצרים השונים זה מזה, והתפתחות כלכלית זו משפיעה על דיני האונאה. נראה שבקניית שבהן קונים כמה מוצרים שונים ברכישה אחת, ולכל מוצר יש מחיר קבוע ומוגדר, הלקוח יוכל לתבוע אונאה הן ביחס למוצר מסוים והן ביחס לקנייה הכוללת. עם זאת, כאשר מחיר העסקה הכוללת תלוי במכלול הפריטים שנרכשו ובמספרם (כדוגמת מבצע של מספר פריטים בסכום מסוים), לא ניתן יהיה להפריד ולתבוע אונאה על פריט מסוים מתוך העסקה.

לאותו הדבר, הלקוח קנה את כל המוצרים מלבד אותו המוצר שיש עליו תביעת אונאה, ושם באמת הלקוח יוכל לתבוע או את ההפרש ממחיר השוק או את ביטול רכישתו.

12. ראה נתיבות המשפט חידושים, ס' קפב ס"ק טו.

13. משפט שלום, חו"מ ס' רכז סע" ד.

14. ראה פתחי חושן (גניבה ואונאה), פרק יא הערה ה.

15. בדומה להתייחסות שהייתה בעבר לרכישת כמה פירות אצל מוכר יחיד.

16. זאת משום שבמרבית המקרים המוכר והקונה אינם מבצעים עסקה שמחירה מושפע ממספר המוצרים שבה ומהרכבם, אלא הלקוח בוחר מוצרים אחדים ומשלם עליהם בהתאם למחיריהם השונים.